

sonló nézeteket valló, de az Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit megírásának korszakában az individuum jelentőségét többre becsülő Herder ellen a Gattung-problémával és az emberi történelem lényegével, illetve értelmével, céljával kapcsolatban.

Egészében véve a válogatást nagyon jónak, a tartalmi és módszertani fenntartások ellenére is az esztétika történetének legfontosabb rendszereire vonatkozó lukácsi nézetek igen jó összefoglalójának tartom, mely ugyanakkor, amikor az esztétika történetébe való elmélyülés igen színvonalas bevezetőjének is megfelel, ha nem is kronológiai egymásutánjában, de a lukácsi esztétikai rendszer fejlődésének egyes etapjait is jól érzékelteti, s *Az esztétikum sajátosságából* válogatott részletekkel, az itt tárgyalásra kerülő kategóriákkal részben kedvet csinál magának a lukácsi rendszernek alaposabb tanulmányozására, másrészt hasznos segédkönyvvül szolgál az esztétika kutatói számára is. Ezért megjelenését csak örömmel üdvözölhetjük. (*Magvető, 1972.*)

CSETRI LAJOS

Pándi Pál: „Kísértetjárás” Magyarországon

Hazánk és Európa viszonyát illetően az eszmék, az irodalom vonatkozásában köztudott az a tény, hogy a magyarság többet kapott, mint adott. Igaz azonban másfelől az is, hogy a magyar költők, írók, gondolkodók még így is többet adtak a várhatónál. Bár szinte állandóan fenyegetett a nemzethalál, a pusztulás veszedelme, mégis futotta erejükből arra is, hogy az emberiségre figyeljenek, a nemzeti fennmaradásért vívott küzdelem legnehezebb pillanataiban sem feledkeztek meg a világ népeit összekötő szolidaritás és humanizmus parancsairól. Ahogy Ady írta: „Petőfi több volt, mint amennyit a világ várhatott a Duna—Tisza tájékáról.” Pándi Pál két-kötetes monográfiáját, a „*Kísértetjárás Magyarországon*”, mintha Ady e gondolata ihlette volna: megmutatni, hogy reformkori irodalmunk, csúcán Petőfi életművével, szociális érzékenységben, az új eszmék iránti fogékonyságban többet nyújtott, mint amit tőle a korviszonyok ismeretében elvárni lehetne. A szerző így fogalmazza meg művének célját: „...nem pusztán egy adattárat szeretnék hozzácsatolni a már meglévőkhöz, hanem néhány vonást, motívumot társadalmunk reális önismeretéhez. Mivel pedig az önismeret akarva-akaratlanul is része az öntudatnak, e tanulmányok akkor érik el igazán céljukat, ha érintkezésbe kerülnek olvasóik öntudatával is.” A tudományos eredményeken, adatfeltáráson túl Pándi tudatformáló, közéleti funkciót is szán könyvének: a magyarság és a szocializmus alkati antagonizmusának tételét cáfolja. A cáfolatot a reformkori magyar irodalom szocializmussal rokon-szenvező művei, nyilatkozatai alkotják. A XIX. század első felének elhatározó irodalmi, politikai, közgondolkodásbeli jelentőségére és gazdagságára mutat, hogy az utópista szocializmus nyomait kereső kutató itt talál döntő fontosságú dokumentumokat. (Szekfű, Németh László és mások is ebben a korszakban nyomoztak a későbbi kibontakozás okai után.)

A „*Kísértetjárás Magyarországon*” feladata tehát „egy eszmeáramlat hazai jelentkezésének, illetve az Európa-szerte terjedő eszmék hazai rokonjelenségeinek bemutatása”. A reformkori útleírások, újságcikkek, jogtudományi, pedagógiai és filozófiai értekezések gyakran hivatkoznak Cabet, Owen, Lamennais, Saint-Simon, Sismondi, Fourier és a többiek tanaira. A korai szocialisztikus eszmék szerepet játszanak Széchenyi és Kossuth vitájában, a centralisták álláspontjának kialakításában, Kemény Zsigmond társadalombölcseletében. A konzervatív körök a maguk retrográd antikapitalizmusának rendelik alá az utópista szocializmus elvetését, a kor baloldali

eszmélkedői (Táncsics, Horárik, Vasvári) pedig egy igazságos, kizsákmányolásmentes társadalom körvonalazásához használják fel a nyugat-európai kommunisztikus tanításokat. Az új-szociális eszmék hamar visszhangra találnak az európai irodalom legnagyobbjainál (Dickens, Byron, Shelley, Heine, Balzac, Baudelaire, G. Sand), s nálunk is: Fáy Andrásról Kuthy Lajosig, Jósikától Greguss Ágostig, Vajda Péternél, Vörösmartynál, Czákó Zsigmondnál, Tompánál, Eötvös *A karthausijában* és Kemény *Gyulai Páljában*. E fejlődési folyamat végső pontja Petőfi költészete, melyről a monográfia csaknem felét kitevő XI. fejezet szól (*Petőfi és az új-szociális eszmék*). Nincs ugyan közvetlen adat arra, hogy Petőfi behatóan tanulmányozta volna valamelyik szocialista elméletírót, de ilyesfajta gondolatok feltétlenül eljutottak hozzá a német (Heine) és a francia (Sue, Béranger) szépirodalom, valamint a hazai sajtó közvetítésével. „A világméretű felszabadulás, amelynek értelme az anyagi és szellemi bőség megteremtése, az igazi egyenlőség kivívása, Petőfinél is félreismerhetetlenül társul a kizsákmányolás meg- és elvetésével, mindenféle elnyomás támadásával, a pénz bírálatával, a kiáltó társadalmi ellentétek költői proskribálásával, a technikai fejlődés mélyen optimista megítélésével... az emberiségfejlődésnek, a világtörténelemnek azzal az előrehaladást konstatáló, de minden könnyed optimizmustól mentes felfogásával, amellyel az utópistáknál is találkozunk.” A megelőző fejtegetések is végső soron a Petőfi-fejezetben nyerik el igazi értelmüket. (Önmagában is izgalmas Sasku Károly pályája, széles körű munkássága, gondolatai, a leglényegesebb azonban mégiscsak az, hogy az ő, utópista szocialisták hatását tükröző *Boldogságtudomány*a Petőfi olvasmánya volt.)

Az utópista szocialista és kommunista eszmék reformkori megjelenésének kimutatása azzal a veszéllyel jár, hogy optikai torzulást okoz, „a valóságosnál jelentősebbnek, centrálisnak láttatja azt, ami az adott történelmi szakasz kezdetén legfeljebb perifériálisan jelentkezett”. Pándi azonban nem túlozza el ezen eszmék hatását, s így tárgyilagos, körültekintő előadása meggyőző arról, hogy a kor legkiemelkedőbb gondolkodóit (Szalay, Kossuth, Eötvös, Széchenyi, Trefort, Kemény stb.) valóban izgatták, nyugtalanították vagy vonzották. Petőfi tárgyalásánál is tisztázza, hogy nem ez az életművére jellemző egyetlen eszmei áramlat, csupán a monográfia fő szempontja szorítja háttérbe Petőfi gondolatvilágának többi összetevőjét. Különösen finom disztinkciókat kell alkalmaznia az eszmetörténeti és politikai szempontok kereszteződésénél. Az új-szociális ismeretek, az elméleti tájékozottság nem jelenti egyúttal a radikális, plebejus politikai törekvésekkel való azonosulást. Bolyai János *Údvtana* a kollektív tulajdont állítja a magántulajdon helyére, viszont 48-ban Bolyai elítélően nyilatkozott Petőfi és a márciusi ifjak „hebehurgyaság”-áról. Másfelől: igaz ugyan, hogy legkövetkezetesebben a forradalmi demokraták táborában vallottak szocialisztikus-kommunisztikus eszméket (Táncsics, Vasvári), mégis a márciusi fiatalok közül nem egy szembefordult az új tanokkal. Tehát nemcsak a nemesi liberalizmus, hanem a polgári radikalizmus képviselői is kommunista veszélyt láttak a tőlük balra jelentkező társadalmi követelésekben. Figyelemre méltó, ahogy politika és irodalom dialektikus kölcsönhatásának árnyalt megfogalmazását kapjuk. A forradalom és szabadságharc idején megnőtt a szépirodalom politikai súlya, ezért nemcsak felszabadító, hanem speciális fékező hatások is érvényesültek. Ezzel magyarázható, hogy amíg csak ábrándos tervekről volt szó, addig legtöbben rokonszenveztek az utópistákkal, 48—49-ben viszont sokan megriadtak: Eötvös elhallgatott, Jókai kigúnyolta a kommunizmust, Jósika, aki korábban lelkes híve volt a „munkatelep”-eknek, a magántulajdon szükséges voltáról írt cikket.

A nagyszabású feladatot csak komplex módszerrel, az eljárások variálásával sikerülhetett megoldani. Az alapjában véve filológiai jellegű munka nem marad pusztán hatáskutatás, hiszen Pándit elsősorban az érdekli, ami a hatásokból műalkotássá válik. Nem mindig az eszme, a hatás felől indul tehát, van amikor a művet fogja vallatára. Ily módon az eredmények jelentős része nem is eszmetörténeti, hanem olykor esztétikai, leginkább pedig irodalomtörténeti hozadékú. Az összehasonlító irodalomtörténeti módszerei közül nemcsak a hatáskutatást alkalmazza, hanem a

tipológiás analógiát is, egymástól függetlenül megképződő gondolati-művészi formációk összevetését. (Különösen Petőfi esetében, akinél ritkán lehet forrásismeretet bizonyítani, gondolati párhuzamosságot annál inkább.) Az előadásmód elevensége, világossága, vitára kész mozgékonyága (egy-egy tételének kifejtése után megválaszol az elképzelhető, esetleg felmerülő ellenvetésekre) eredményezi, hogy a téma megkívánja hatalmas adathalmaz, a felsorolásszerű részek sem válnak fászótóvá. A módszer és előadásmód sikerültségét igazolják a monográfia eredményei. Hiszen Kemény 48 előtti hovatarozását éppen a szocializmushoz való viszony alapján tudja meghatározni. A tömegtől való félelem, az utópisták elvetése közelíti Széchenyihez, s távolítja a feudalizmus elleni harcot szorgalmazó Szalaytól, Eötvöstől, Treforttól, holott más vonatkozásban a centralisták köréhez tartozott. A szocialisztikus eszmék szempontjából való vizsgálódás teszi világossá, hogy a *Felhők* nem csupán egy byronizáló, pesszimiztikus hangulati átmenet terméke, hanem lépcsőfok az „emberiségi” költészet szintje felé. Az új-szociális gondolatok fényében sikerül árnyaltan meghatározni Petőfi forradalmiságát. Pándi az askztikus forradalmárral szembeállítja a humanista forradalmárt, Petőfit, a forradalmi harmónia képviselőjét, aki az életörömöt, az életvágyat, az élet teljessége iránti igényt szólatatja meg 49-es verseiben is („Bizony mondom, hogy győz most a magyar...”, „Pacsirtaszót hallok megint...”).

Pándi több helyen is utal könyve vázlatosságára. Ez legfeljebb a „*Kisértetjárás*” az *európai irodalomban* című fejezetre áll, az első kötet többi fejezetében, ha lehetne is szaporítani a példákat, az alapvető gondolatmeneten, tanuláson aligha változtatna sokat. Inkább időben volna tágítható a téma. Szó esik arról, hogy a francia felvilágosodás előzménye az utópista szocializmusnak. Kérdés mármost, vajon a mi XVIII. századi filozófusainkhoz, literátorainkhoz fűzik-e szálak a XIX. századi új-szociális eszmék befogadóit. Újabb könyv témáját jelentené a Világos utáni korszak vizsgálata a szocialisztikus gondolatok szempontjából. Kemény *Ködképek a kedély láthatárán* című regénye már csak azért is figyelmet érdemel, mert az itt részletesen tárgyalt Jósika-művel, *Az Isten ujjával* meglepő hasonlóságot mutat. (Vadromantikussá cselekmény öleli körül a népboldogító „mintatelep” eszméjét.) Sok szó esik az első kötetben az *Athenaeum* szerepéről. Ennek volt buzgó olvasója az ifjú Madách, s *Az ember tragédiája* XII. színében majd tükröződik is Fourier rendszerének hatása. A forrásvidék azonban kétségtelenül a reformkor, melynek kiemelkedő szellemei európai látókör birtokában viaskodtak a kor dilemmáival. „Magyarország helyzetét nemcsak az jellemzi, hogy évszázaddal maradt el fejlődésben a polgárosult nyugattól, hanem az is, hogy része a szocializmussal — örömmel, kelleltenül vagy ellenségesen — ismerkedő Európának.” A „*Kisértetjárás*” *Magyarországon* egyik fő érdeke és érdeme éppen ez: értéket tár fel, olyan szellemi fogékonyságot, tájékozottságot és erkölcsi érzékenységet mutat ki a reformkori magyar irodalomban, mely lehetővé tette a nemzet és haladás ügyének ritkán beteljesedő szintézisét. (Magvető, 1972.)

IMRE LÁSZLÓ

Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről

Alcíme — „Híradás a Mohács előtti időkről” — a szerző korábban megjelent s a Mohács utáni helyzetet fölmérő írására utal, de ez a mostani könyve egészen más, hangvételében, fölfogásában alig emlékeztet arra. Kevésbé szórakoztató, hiszen forrásai sem azok, elmaradtak az eleven párbeszédék, feszült jelenetek, megritkult az egy-egy személy jellemzésére, helyzet érzékeltetésére alkalmas anekdoták, általában